

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN YAY OTLAQLARININ GEOBOTANİKİ TƏDQIQI

Elşad Qurbanov

Bakı Dövlət Universiteti

Kiçik Qafqaz təbii vilayətinin ən böyük torpaq ehtiyatlarına və zəngin faydalı qazıntılara malik olan ərazisi Kəlbəcər və Laçın rayonlarıdır. Regionun ən böyük rayonlarından olan Kəlbəcərin ümumi sahəsi 3050 km²-ə bərabərdir. Bu rayonun ərazisindəki yay otlaqları erməni işğalından əvvəl Kəlbəcər, Beyləqan, Ağcabədi, Tərtər, Samux, Ağdam, Cəbrayıl və digər rayonların köçəri qoyunçuluğunun inkişafı üçün təbii yem bazası kimi istifadə olunmuşdur (müvafiq rayonların istifadəsinə təhkim olunmuş yay otlaq sahələri 93354 hektardır).

Ərazinin yay otlaqlarının relyefi əsasən yüksək dağlıqdır (Murovdağ, Şahdağ, Şərqi Göyçə, Mıxtökən və Qarabağ yaylasının bir hissəsi). Ən yüksək zirvələri Camuş dağı (dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 3724 m) və Dəlidağdır (3616 m). Əsas çayları Tərtər və onun qolları – Lev çayı və Tutqunçaydır, Alagöl və Zalxa göllər kimi çox gözəl gölləri vardır. Kəlbəcər rayonunun yay otlaq sahələri əsasən alp və subalp çəmənlər zonasında, çimli dağ-çəmən və çəmən-bozqır torpaqlarında bitki örtüyü formalaşmışdır. Dəniz səviyyəsindən 2500 metrədən 3500 metrədək yüksəklikdə – alp zonasında taxılotalu formasiyasının növ tərkibində Titrəyən ağbiğ (*Nardus stricta*), Ala topal (*Festuca varia*), Alp dişəsinin (*Poa alpina*) dominantlığı ilə çəmənliklər təsadüf olunur; fitosenozda Zəngçiçəyi (*Campanula*), Şəhduran (*Alchemilla*) və s. üstünlük təşkil etdiyi müxtəlifotlu alp çəmənlikləri geniş yayılmışdır. Ərazinin sututar sahələrində Cillik (*Carexeta*) çəmənliklərinə tez-tez rast gəlinir.

"Azərbaycanın təbii yem sahələrinin səmərəli istifadəsinə dair 2005-ci ilədək Baş Sxem"ində qeyd olunduğu kimi, Kəlbəcər rayonunun yay otlaq sahələri 74840 hektardır. İşğaldan əvvəl bu rayonun yay otlaqlarının əsas bitkiliyində aşağıdakı formasiya və assosiasiyalara rast gəlinirdi: Ağbiğlik; Alp qırtıçlı – Qafqaz cirəlik; Qoyun topallı – Şübhəli çəmən yoncalıq; Ala tarlaotuluq; Ala tonqalotuluq; Qafqaz nazıkbaldırlı – İpəkli şəhduranlıq; Alp pişikquyruqluq; Steven zəncirotulu – Çəmən dişəlik.

Kəlbəcər rayonunun yay otlaqlarının orta məhsuldarlığı 15,4 sent/ha-dır, 100 kq quru otda 52,7 kq yem vahidi saxlanır. Yay otlaq mövsümündə (istifadə və ya otarma müddəti 120 gün) sahənin 1 hektarında 5,2 baş kiçikbuynuzlu mal-qara (qoyun-keçi) bəsləmək mümkündür.

Regionda yay otlaqlarının geniş yayıldığı ərazilərdən biri də Laçın rayonuudur ki, onun sahəsi 1840 km²-dir. Burada xüsusi qorunan ərazilərin torpaqlarına Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğu aiddir ki, onun əraziləri Laçın rayonunun ən böyük yay otlaqlarından biri hesab olunur. Adətən yay otlaqlarının relyefi dağlıq ərazilərdir ki, bu ərazidə Qarabağ silsiləsinin cənub-şərq yamaqları və şimalında isə Mıxtökən silsiləsi yerləşir. O cümlədən, rayon ərazisinin cənub-qərb hissəsində Qarabağ yaylası formalaşır. Rayonun ən yüksək zirvəsi Qızılboğaz dağı (3594 m) hesab olunur. Əsas çayları – Həkəri, Şəlvə və Pircənib çaylarıdır. Həkəri çayı 950 metr yüksəklikdən Şəlvə və Hocaszu çaylarının qovuşmasından yaranır. Şəlvə çayının mənbəyi Mıxtökən silsiləsində 2580 metr yüksəklikdə yerləşir.

Bu rayonun ərazisində yerləşən yay otlaqlarının ümumi sahəsi 53.334 hektardır. Laçın rayonunun ərazisindən işğaldan əvvəl Laçın, Cəbrayıl, Ağcabədi, Füzuli, İmişli və digər rayonların yay otlaqları kimi (70.156 ha) istifadə olunmuşdur.

Laçın rayonunun yay otlaqlarının bitkiliyində (yüksək dağlıq zonasında) alp və subalp çəmənləri geniş arealda rast gəlinir. İşğaldan əvvəl ərazidə Tüklü tarlaotulu – Nazıkayaqlıq; Orta çəmən yoncalı – Çəmən topallıq; Çobantoxmaqlı – Çəmən topallığı; Qoyun topallı – İpəkli şəhduranlı; Bə-növşəyi arpalı – Ağ çəmən yoncalıq; Alp dişəli – Qəmgin cillik; Topallı – Qafqaz şəhduranlıq formasiya və assosiasiyaları geniş yayılmışdır.

Bu rayonun ərazisində yerləşən yay otlaqlarının ümumi sahəsi 53.334 hektardır. Laçın rayonunun yay otlaqlarının (istifadə müddəti 120 gün) orta məhsuldarlığı 18,0 sent/ha-dır, 100 kq quru

otda 57,9 kq yem vahidi təşkil edir. Otlaq tutumu 1 hektarda 6.7 baş kiçikbuynuzlu mal-qara hesablanır.

Qubadlı rayonu – sahəsi 800 km²-dir. Relyefi əsasən dağlıqdır. Rayonun ərazisi Qarabağ silsiləsinin cənub-qərb (Topağacı dağı – 2010 m., Pirdağ – 1316 m.), Bərgüşad silsiləsinin şərq (Qartız dağı – 1277 m) və Qarabağ yaylasının cənub-şərq (Qurbantəpə dağı – 1976 m) hissəsinə aiddir. Qarabağ yaylasının cənub-şərq qurtaracağı olan Yazı düzü ərazidə 450 metrədək enərək maili və dalğalı İncə, habelə Gəyən düzünə keçir. Əsas çayları Araz çayı hövzəsinə daxil olan Bazarçay, Bərgüşad, Meydandərəsi və Həkəri çaylarıdır. Bu ərazidə müəyyən qədər yay otlaqlarına rast gəlinir.

Yuxarıda qeyd edilən rayonların təbii yay otlaqlarının məhsuldarlığının işğaldan sonra yüksəldilməsi və yem keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlərin aparılması məqsədyönlüdür. Bu da öz növbəsində otlaq ekosisteminin və ətraf mühitin qorunmasına xidmət edəcəkdir.